

Проф. др Веселин ДРАШКОВИЋ

КОЧИОНИ ФАКТОРИ И ЗАБЛУДЕ ЦРНОГОРСКЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ

1. УВОД

У већем дијелу транзицијског периода у Црној Гори су дјеловале изузетно неповољне специфичности у односу на остале постсоцијалистичке земље, које су додатно отежавале реформске процесе (ратно окружење, међународна блокада, НАТО агресија, уникална хиперинфлација, непостојање политичког консензуса, изражене унутрашње политичке и друге подјеле, испољавање неких анахроних понашања карактеристичних за патријархално друштво, криза односа са Србијом, итд.). Наведене околности се могу посматрати као спољни кочиони омотач, који је у цијелом периоду транзиције појачавао негативна дејства институционалних кочионих фактора који су у овом раду обрађени. Тако негативне синергистичке везе су довеле до продубљивања деструктивних економских, социјалних и етичких појава, које су се временом претвориле у негативни тренд „ломљења без градње” и значајно допринијеле „биједном рачуну” транзиције.

Наш кризни амбијент је у значајној мјери сличан оном који постоји у већини постсоцијалистичких земаља. Он употпуњује мозаик опште транзицијске слике, која је, како нам се чини, хегеловски окренута. Умјесто стварних реформи, радикалних промјена односа и облика привређивања, својине, механизма регулације (института), политичког и нормативног режима, функционалног прилагођавања савременим цивилизацијским токовима и трендовима преко реторички означених магистралних праваца (демократизације, приватизације, стабилизације и институционализације), транзици-

ја је попримила сасвим супротан развојни смјер деструктивног и дубоко кризног карактера. То је довело до трансформисања економски неефикасног социјалистичког система у једну конгломератну несистемност (организациони, институционални и нормативни вакуум), тј. у мутантни рекомбиновани поредак, који садржи много анахроних структура старог система и превазиђених ригидних елемента капиталистичког система. Брзометне, неселективне, често шок терапијске и стратегијски неосмишљене „реформе“ знатно су допринијеле паду свих економских показатеља, праћеном многим негативним процесима, од којих су најизраженији јачање и концентрација привилегија и богаћење ријетких појединаца, криминализација привреде и друштва, социјално раслојавање, сиромашење и апатија широких слојева становништва, јалова обећања о бољем животу и скупе импровизације економских „реформатора“.

Већ у уводном излагању се назире можда и највећа заблуда везана за реформе, из које све остале произилазе. Реформа је ријеч која се свакодневно чује и чита у медијима. Индикативно је да и економски стручњаци говоре о убрзању или успорењу реформи, иако сви економски и друштвени показатељи убједљиво свједоче да праве реформе нијесу ни почеле. Реформска реторика не може супституисати позитивне резултате који се очекују од реформи, али се још не назире.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЦРНОГОРСКОГ ЕКОНОМСКОГ АМБИЈЕНТА

У наведеним условима, црногорска транзиција је супституисана реториком о реформама, тржиште – монополима и бувљацима, приватни сектор – привилегованим богаташима, предузетништво – рентно оријентисаним и сивоекономским понашањем, демократија-партијским лобирањем и непотистичким *логролингом*, политички плурализам-тоталитаризмом владајућих партија, институти-системским вакуумом, итд. Транзицијске промјене су довеле до парадоксалне ситуације, у којој су некадашњи пороци постали идеали. Посљедишно и неминовно, наговијештене реформе су постале промашај. Народ је тражио промјене, заборављајући чињеницу да оне могу бити на боље, али и на горе. Постсоцијалистички пројекат у Црној Гори је почео 1989. с тзв. „антибирокуратском револуцијом“. Транзицијски изазов се, дакле, релативно давно појавио, али рационалан и ефикасан одговор још није пронађен. Не могу се негирати многи позитивни помаци, од којих су најважнији свијест о

потреби и неповратности промјена, ембриони предузетништва и приватне иницијативе, мала приватизација, превазилажење догматских представа о неалтернативном развоју, постепена адаптација људског понашања и мишљења на тржишно привређивање и предузетништво, итд. Сматрамо да наведени одговор као минимум под-разумијева афирмацију знања као јединог неограниченог ресурса, прилагођавање успјешним страним узорним моделима, усвајање цивилизацијских достигнућа и системске промјене. Међу системским промјенама, највећи значај имају *институционалне*, а у оквиру њих *својинске промјене*.

Црногорски економски амбијент карактерише недостатак новчаног капитала, скучено финансијско и скоро непостојеће факторско тржиште, малобројност ефикасних власника, неизграђеност својинских структура, постојање рекомбинованих и социопатолошких облика својине, неспецифицираност и незаштићеност својинских права и отежаност њихове слободне размјене, набујала сива и криминализована економија, привилеговани монополи, евазија пореза и рентно оријентисано понашање, бувљаци и натурализација робно-новчаних односа, многе друге деформације и ограничења тржишта и конкуренције, итд. Наведени кочиони фактори су дјеловали паралелно с многим другим ограничавајућим факторима институционализације, економске и неекономске природе, и појачавали укупне негативне ефекте. Међу тим факторима можемо поменути недовољност правне државе, самоуправне баласте, патерналистичко понашање, доминацију политике над економијом и свим областима живота и рада,¹ високу концентрацију власти, одсуство политичког консензуса, сукобе политичких интереса и исцрпљујућу борба за власт, наглу демонтажу социјалистичких института, која је смањила системску управљивост, страх од промјена, системску нестабилност, високе трансакционе трошкове транзиције, висок спољни

¹ Да би избјегли замку фразеологије и уопштене оцјене о доминацији политике над економијом, наводимо закључак Т. Vanhanena (1997), изведен на бази опсежне анализе односа између социјално-економског и политичког развоја у 172 земље, који говори о негативном утицају ауторитативних политичке режима на социјално-економски развој у периоду постсоцијалистичке транзиције, и позитивном утицају стабилних демократија на постиндустријски узлет. S. Kuznetz је елаборирао утицај економског раста на учвршћивање политичке демократије и грађанских слобода, без којих није могуће спровођење институционалних промјена (1996, пп. 445–53).

дуг, пад свих економских показатеља, концентрацију богатства у рукама малог броја својинских монополиста, низак животни стандард и пауперизацију становништва, социјално раслојавање, дуго трајање кризе, губитак повјерења у државне институте, дезинвестирање, губитке и кризу неплаћања, збрињавање расељених лица, криминализацију друштва уз пратећу ентропију система, недостатак развојне стратегије, као и многе друге проблеме.

3. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ОГРАНИЧЕЊА

Економска историја свједочи да су за превазилажење кризе и заостајања, односно за остваривање економског раста и развоја, потребне институционалне промјене, а у оквиру њих посебно својинске промјене (North 1997, с. 13), или, у ширем смислу, системске промјене (Chaba 1995, пп. 13-5). Такође је потребан пратећи социјално-економски узлет, заснован на усвајању цивилизацијских тековина и узорних модела развијених земаља, прилагођених сопственим специфичностима (Perez & Soete 1988). О тој неопходности као импаративу времена смо више пута писали. Наведене констатације директно противурјече идеји брзометног „шок терапијског” развоја, коју заговарају поједини транзициони „реформатори”. Могућност тзв. „сустижућег” развој пракса је убједљиво оповргла, афирмишући логику градуализма.

Већина транзицијских држава није успјела да у току једне деценије елиминише и/или реформише старе и изгради нове ефикасне економске институте. Ако се има у виду упозорење Alchiana i Rejovicha да неодговарајући институти могу имати деструктивно дејство на валоризацију привредних ресурса (према: Маџар 2000, с. 220), постаје јасно зашто се није ни могла формирати ефикасна (конкурентна, плуралистичка, отворена и зрела) тржишна привреда као несумњиви стратегијски циљ транзиције. У условима изражене борбе за освајање и очување власти, и доминације појединачних монополистичких економских интереса (који су се претворили у квазиинституционални монизам), није могућа институционализација, па чак ни институционална адаптација. То су неспојиве, директно искључиве и противурјечне категорије, јер институционална контрола подразумеива широке друштвене интересе и објективне регулаторе, за разлику од партијске контроле, која почива на уским лобистичким интересима и субјективним регулаторима

понашања. Умјесто усавршавања институционалне структуре, успостављени су многи облици квазиинституционалних односа (патернализам, монополизам, лобизам, социјална патологија, сива економија, рентно оријентисано понашање, доминација политике над економијом и сл.). Они су допринијели стварању појединих тржишних ограничења (монополска власт, спољни ефекти, нефункционално државно регулисање, фијаско тржишта, асиметричне информације, и др.), процвату неконтролисаног тржишта, које нема никакве сличности с институтом тржишног регулисања, дјеловању специфичних облика контроле економских токова од стране номенклатурно-лобистичких кланова (метаинституционализација), који својом организованом и разгранатом мрежом интересних неформалних института² покушавају да потчине већину области живота.

У теорији је позната могућност да поједини „играчи” и њихове „везе” (тј. мреже административно-бирокуратских група) утичу на доношење економских одлука на макро и мезо нивоу (Mc Auley 1991, п. 26) и доминирају над институтима као правилима игре, што деформише и редукује економску и општу институционалну структуру. Све је то у директној супротности с препоруком Ј. Висханана да „добра игра више зависи од добрих правила него од добрих играча”. Формирање ефикасних економских института блокирају баријере свакојаког карактера. Оне онемогућавају институционалну и сваку другу *конкуренцију*, посебно у кључним доменима приступа ресурсима. Због тога се у бројним случајевима умјесто институционализације спроводи насиље над њом. Карактер и размјере актуелног бизниса, богатство новокомпонованих бизнисмена и карактеристике тржишта које он контролише, често више зависе од номенклатурног нивоа с којим су одговарајући квазипредузетници у спрези и/или од степена заобилажења законске регулативе, него од њихове предузетничке способности. Реалне институционалне промјене код нас, као и у осталим земљама транзиције, блокирају разна ограничења, међу којима се истичу следећа:

– институционализација се спроводи споро и неадекватно, с лако уочљивим социопатолошким и прагматским предзнацима, који доприносе дезорганизованости, демотивисаности и апатији већине

² Општеприхваћени рутински стереотипи и нормe понашања, укоријењени у индивидуалној и друштвеној свијести, који регулишу скривене и полулегалне послове.

економских субјеката и монополско-лобистичком богаћењу мањине у сумњивим пословима,

– институционалне промјене временски, структурно, квалитативно, квантитативно и функционално заостајају за другим транзиционим промјенама, умјесто да буду њихов ослонац, стимуланс и гарант. D. North инсистира на временском складу институционалних промјена (1994, п. 79), јер се на тај начин повећава пропульзивна моћ осталих промјена, од којих су многе измакле контроли или су биле реторичког карактера,

– постоји велики раскорак између формално успостављених економских института и суштинског економског понашања, које је далеко од регуларних норми,

– покушавају се формирати економски институти *ad hoc*, на брзину. Од брзине институционализације (која носи печат формализма) много су значајнији њен квалитет, адаптибилност и успјешност дјеловања, и

– институционализација се спроводи без праве стратегије, уз интересне амбиције њених креатора.

4. ЗАБЛУДЕ ДРЖАВНОГ РЕГУЛИСАЊА

У почетној фази транзиције некритички се сматрало да је за формирање тржишне економије довољно срушити контролне и управљачке механизме социјалистичког система, приватизовати државну имовину и спровести стандардне мјере макроекономске либерализације и стабилизације. Пракса је показала да није лако остварити критичну масу институционалних промјена које су потребне не само за стабилност система на микро и макро нивоу, него чак и за институционалну адаптацију. Погрешно је валоризован стратегијски значај институционалног аспекта транзиције и његова приоритетна улога у односу на економску политику. Самодовољност институционално неутемељене економске политике није могла у дугом року ријешити проблеме незапослености, пада производње и свих економских показатеља, пауперизације, имовинског раслојавања становништва, мотивисаности, и сл. Економска политика је била склона коњуктурним колебањима и притисцима разних формалних и неформалних интересних група (посебно политичких група). Склоности према мекој буџетској политици, патернализму, минималним стандардима сигурности, државним гаранцијама и

уплитању државно-политичких органа у доношење привредних одлука, такође нијесу превазиђени. Реформе монетарних, пореских, спољнотрговинских и антиинфлационих инструмената су формално спроведене, али без њихове адекватне примјене у пракси кључни сегменти државног регулисања се не могу функционално прилагодити тржишним принципима и захтјевима. Приммијетан је и раскорак између касно усвојене правне регулативе и њене слабе примјене у пракси.

Слабљење државног регулисања допринијело је смањењу управљивости привредним системом, повећању његове несистемности, криминализацији економије и упоредном ширењу квазиинституционализације. Оно се није прилагођавало брзим промјенама у економској стварности, нити је својим корективним дјеловањем „одозго” успјешивало развој института тржишта и својине, који преко мотивације и предузетничке иницијативе дјелују „одоздо”. Колективистички менталитет народа у односу према власти није превазиђен, нити се то могло остварити у условима суфицита власти и дефицита правне државе. Он погодује ширењу разних монопола и њима блиских лобистичких структура, као и метастазном нарастању посљедица које из тога произилазе (посебно доминацији монополских понашања и нетржишног одлучивања, који гуше формирање осталих економских института: тржишта, конкуренције, предузетништва и ефикасне својинске структуре.

5. ЗАБЛУДЕ ТРЖИШНОГ РЕГУЛИСАЊА

Много се више причало него радило на креирању пунокрвног, конкурентног и развијеног тржишног регулисања. Нијесу формирани чак ни елементарни сегменти многих тржишних института. Није значајније унапријеђена тржишна инфраструктура и култура. Умјесто постепеног јачања неких сегмената интегралног тржишта (тржишта фактора производње, финансијског и валутног тржишта, берзи и сл.), заживјели су и укоријенили се разни тржишни супститути, мутантне и псеудотржишне структуре које само симулирају тржишну инфраструктуру: бувљаци (који су у функцији преживљавања већине становништва), црно, сиво и квази тржиште, и монополи (који су у функцији богаћења мањине). Имитација појединих елемената и института западне тржишне економије није била довољна за јачање корпоративних финансија, формирање ефика-

сног тржишта капитала, повећање ликвидности производног капитала и раст инвестиција у реалном сектору економије. Конкуренција је редукована на наведене примитивне тржишне структуре. Богатим монополистима никако не може конкурисати пауперизовано становништво и широка мрежа ситних услужних предузетника (сервиси, продавнице, кафићи, занатлије и сл.), формирана тзв. малом приватизацијом. Они опстају на разне начине, који су често у супротности са законом (евазија пореза и сл.), или користе „рупе” у законима.

Највећа заблуда тржишног регулисања се односи на његово реторичко, готово митско величање (ништа мање од некадашњег величања плана), уз занемаривање значаја конкуренције, која је битно редукована. Позната је изјава америчких економста нобеловаца и руских академика да „тајна економије, ако уопште постоји, није ни у тржишту, ни у својини, него у конкуренцији” (15, с. 4). У условима онемогућене конкуренције није могуће формирати услове за афирмацију критичне масе приватног сектора (Klein 1996, сс. 75-86), а самим тим ни за тржиште и предузетништво. Одсуство конкуренције је видљиво голим оком. Оно је компатибилно с институционалним вакуумом, јер институти намећу јединствена правила игре, а њих нарушавају свакојаки монополи.

Сматрамо да већина наведених заблуда потиче из некритичких рецепата неолибералне економске „кухиње”.

6. ЗАБЛУДЕ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

North и Thomas су доказали да ефикасна институционална структура, првенствено права својине, представља најважнији услов економског раста и развоја (1973, п. 2). Својина представља фундаментални институт економских, социјалних и правних односа у тржишној привреди и темељ за развој предузетништва, због доминантне улоге у односима присвајања и регулисању понашања економских субјеката, као и утицаја на мотивацију, ефикасност, расподјелу, одговорност, учешће у управљању и сл. Ефикасно и развијено тржиште и предузетништво не могу постојати без доминације приватне својине (схваћене у смислу *масовног феномена*), која представља основ реалне аутономије и мотивисаности привредних субјеката који врше избор, што претпоставља тежњу за остваривањем максималних резултата (Saks 1995, с. 151). Зато је приватизација пред-

услов за формирање и ефикасно дјеловање економских института. Па ипак, преображај института својине код нас (и у већини бивших социјалистичких земаља) није спровођен на адекватан и радикалан начин, не само временски, него квалитативно и суштински. Својинске промјене су текле споро, фиктивно и папиролошки. Оне нијесу биле праћене стварањем одговарајућих механизма корпоративног управљања и контроле. У наставку ћемо навести основне промашаје и заблуде приватизације

Тешко је спроводити приватизацију послије реализоване грабешке „прихватације”, која је довела до привилегованог и брзометног богаћења појединаца и стварања слоја својинских монополиста. Колико год то парадоксално звучало, својински монополисти су најбољи тржишни конкуренти, што им није тешко у ситуацији одсуства ефикасних власника као масовног феномена. Полазећи од мишљења познатих економиста (Kleina, Stiglitz, Tobina, Leontjeva, Abalkina и др.) да је конкуренција много значајнија од облика својине, и чињенице да се тржиште не може заснивати на уским својинским интересима и редукованој конкуренцији, постаје јасно зашто су резултати приватизације разочаравајући. Није случајно што страни капитал не долази у земље ризика, незаштићене приватне својине, неконкурентних и примитивних тржишних структура.

Самоциљност приватизације (као и тржишта) је заблуда која још траје, а са њом и привид да је основни проблем приватизације у дефинисању својинских титулара (тј. у плурализму својине). Теорија права својине инсистира на јасном одређењу (а не само разноврсности права својине), законској заштити и стварању услова за њихову слободну размјену, у циљу стварања стимулативног амбијента за ефикасно привређивање. Циљна функција и основни критеријум приватизације је ефикасност, тј. њен допринос ефикаснијем привређивању (коришћењу ресурса). Зашто би се, иначе, приватизација спроводила? Изостанак ефикасности у нашим условима најбоље говори о неуспјешности приватизације.

У литератури је одавно познато да идеја масовне ваучерске приватизације (МВП), која је политички веома привлачна, технички сложена, економски скупа и неизвјесна, изазива више социјално-психолошке него економске ефекте (формирање ефикасних власника). Уситњена својина је фиктивна, пасивна, апстрактна и ствара велике трансакционе трошкове, тако да се ваучеризација лако претвара у неуспјешни и скупи експеримент. Ваучери као приватизацио-

ни чекови немају реалну, него само номиналну акционарску вриједност, са крајње сумњивом и дискутабилном могућношћу добијања будуће дивиденде. „Истинска приватизација је где се људима даје нешто”, сматра С. Пејовић (Економист магазин бр. 455, с. 16). Неоинституционална економска теорија права својине негира конзистентност ваучеризације својим препорукама о ефикасној заштити, јасној спецификацији права својине и стварању услова за њихову слободну размјену. Ни један од наведених услова МВП не испуњава. За разлику од права својине, ваучер не обезбјеђује слободан приступ ресурсима, не смањује ризик и несигурност, не доприноси формирању стабилних очекивања код његових власника, не смањује могућност разних ограничења. Нејасно је како папирни, електронски и др. ваучери могу постати право својине, кад се зна да оно мора садржати сноп од најмање пет овлашћења (од једанаест из Хонореове дефиниције права својине), а у том снопу *сигурност* је неизоставна.

Сумње у МВП потврђују ријечи нобеловца J. Stiglitzа да су: „најнеуспешније оне земље које су примијениле ваучерску приватизацију” (Економист магазин бр. 42, с. 14). Величање модела МВП довело је код нас до масовне заблуде и претворило се у своју супротност – блокирање процеса стварања ефикасних власника, њихово масовно одвајање од својине, а самим тим и од предузетништва. Експеримент скупог штампања ваучера и јефтених својинских обећања не може обезбиједити ефикасну својинску структуру. Он представља репродуковање синдрома отуђења најширих слојева становништва од својине. Дивиденди нема, а ријетко их ко и помиње. Постоји објективна опасност да ће малобројни богаташи на разне начине преузети контролне пакете акција.

Не можемо заобићи ни методолошку заблуду креатора модела МВП, који има декларативно противурјечан карактер, јер садржи концепцијску конфликтност циљева (остварење економске ефикасности и социјалне праведности).

Доминацијом рекомбинованих облика својине, формалне предаје својинских права и разних социопатолошких облика приватизације (неправедних, нетржишних, незаконитих, шпекулативних, интересно-лобистичких и сл), у условима хроничног дефицита домаћег и страног капитала, онемогућена је и успорена реална приватизација, у коју је требало да се укључе најшири слојеви становништва. Чини се да је приватизација дозирана у мјери у којој одгова-

ра уском кругу појединаца. Остали су посматрачи, који ишчекују одговор на питање: докле и куда то води?

Економска слобода има апсолутне предности над економском принудом. Искуство постсоцијалистичких привреда показује да је економска слобода потребан, али не и довољан услов за формирање економских института. Ефикасни, развијени и флексибилни привредни институти могући су само у условима доминације ефикасних приватних власника као масовне појаве. То је највећа заблуда креатора многих модела постсоцијалистичке приватизације (у коју се уклапа и црногорски модел МВП). Магловито звуче приче о ефикасности и моћи приватне својине, у ситуацији у којој је огромна већина народа разним методама апсолутно одвојена и од ње, и од могућности било каквог већег присвајања ресурса (прерасподјеле својинских права у Coaseovom жаргону).

Из заблуде о својинској масовности неминовно произилази заблуда која се тиче наших „ефикасних власника”, чију суштину наши економисти-„реформатори” никако да помену, а камоли да објасне. Под појмом ефикасан власник на Западу се подразумева власник фактора производње (као својинског објекта) који је способен да их под одређеним условима ангажује на регуларан начин, и да обезбиједи присвајање неког факторског дохотка. Код нас, наравно, има и таквих власника, али ни приближно не толико да би у скорој будућности могли постати доминантан слој (опет: масован феномен). Много је више новокомпонованих богаташа који су свој иметак стекли на неки од нетржишних начина.³

Заговорници апсолутизације приватне својине стално понављају тезу о њеној улози и значају, посебно за економске слободе. Као да свако не жели да постане власник и економски слободан човјек!? Да би сагледали карактер и дубину ове заблуде, протумачећемо је кроз призму схватања да је слобода циљна функција приватизације (Љ. Маџар 1998, сс. 28; 41). Неспорно је да је својинско питање директно повезано с економским слободама, и да степен отуђења од својине проузрокује одговарајућу редукцију економских слобода. Повла-

³ Добијањем повољних инфлационих и других кредита, квота, лиценци, коришћењем трговачких и природних монопола, инфлационим профитима, стварањем брзих и великих лобистичких, рентијерских и социопатолошких зарада, с малим ризиком и великим избегавањем обавеза, и на неки од шпекулативних начина (финансијским пирамидама, „прањем” новца, шверцом валута, сивом економијом, ратним профитерством и сл.).

чећи паралелу, можемо констатовати да је већина нашег народа економски неслободна, јер се од реалне плате не може реално преживјети (шта тек рећи за многе незапослене), а „слободна” је и од својине. Изражена поларизација у власништву и животном стандарду говори у прилог постојања великог степена економских неслобода. Дакле, наши својински „реформатори” још нијесу схватили практичну парадоксалност својих теоријских препорука (које су, можда, у колизији и с њиховим својинским статусом). Такође нијесу схватили ни чињеницу да њихови макроекономски рецепти нијесу примјењиви у условима неодговарајуће микроекономске средине, о чему смо писали у средишњој фази транзиције. Поред тога, статистика показује да у свијету има много више људи него држава, због чега је приватна својина преовлађујућа, Али, ником у развијеним земљама не пада на памет да негира државно регулисање као привредни институт, нити државну својину у најзначајнијим и најпропулзивнијим развојним гранама, као што су космичка индустрија, војна индустрија, генетички и биолошки инжењеринг и друге гране у којима уопште нема мјеста за приватну својину. Занемарује се и чињеница да приватна својина испољава многе своје предности само у условима институционализоване средине (која код нас није развијена, отуда бројне деформације).

На крају ћемо навести заблуду наше приватизације везану за непознавање елементарне чињенице да главни циљ и проблем приватизације није у дефинисању титулара својине, него у стварању услова за слободну размјену својинских права, прилив капитала, изградњу одговарајуће својинске структуре, других економских института и стабилног политичко-економског система који би неутралисао ризике улагања и пословања.

7. ПРЕДЛОГ МЈЕРА

Дијагнозом институционалног вакуума и истицањем институционалних заблуда сугеришемо потребу коријених институционалних промјена. Реална институционализација претпоставља предузимање сљедећих мјера:

– Елиминисање специфичног кочионог институционалног механизма, који чине разни облици и садржаји имитационих, неформалних, рекомбинованих и квазиинституционалних односа, који изазивају велике губитке за друштво и преливање богатства у руке појединаца;

– Постепено изграђивање ефикасног институционалног амбијента, у којем би економски институти били међусобно и према ме-

ђународном окружењу компатибилни, повезани, неконфронтацијски и флексибилни. У таквом амбијенту је могућ развој предузетништва и привредне мотивације, који уз покретање инвестиционог циклуса, запослености и производње, може довести до толико чекане и жељене економске стабилизације, ефикасности, раста и развоја;

– Институционализовање „институционализације”, коју смо описали у овом раду. Инерција старих и новоформираних неформалних института деформише институционално и афирмише квазиинституционално понашање. Да би се форсирани здрави институти који ће бити у функцији регуларне тржишне привреде, приватносвојинске и предузетничке мотивисаности, морају се елиминисати феномени претварања државног регулисања у субјективног патерналисту и редистрибутера доходака, тржишта у своје сурогате-монополе и бувљаке, и својине у привилегију повлашћених појединаца;

– Постепено спровођење транзиције, у складу с темпом развоја института. При томе се мора имати у виду да су трансакциони трошкови трансформације неефикасних института велики, али кочење институционалне конкуренције ствара далеко веће губитке за друштво; и

– Превазилажење јаловог рјешавања дилеме шок терапија-градуализам, јер је прва смишљено и вјештачки наметнута у интересној намјери, а друга је историјски и логички иманентна људском прогресу. То је једини начин да се миноризују актуелни формализовани, инструментализовани и ненаучни блефови шок терапеута, оличени у двојним аршинима: проповиједању апсолутизма приватне својине, неконтролисане тржишне економије и либерализације, с једне стране, и практичном богаћењу, оличеном у адекватном расту моћи и утицаја ријетких појединаца, којим се ствара специфични локални економски протекционизам према сопственом народу, с друге стране.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

1. Црна Гора није нашла прави пут за превазилажење кризе, нити одговоре на њене бројне изазове. Нијесмо успјели да обезбиједимо институционалну иновацију, па чак ни у институционалну адаптацију, него смо институционалним имитацијама и импровизацијама изазвали многе додатне проблеме. Путеве спаса још тражимо у индустријализацији, док развијени одавно корачају путевима постиндустријализације. Нема ту ни енигме, ни еуреке – постоји само чињеница да још причамо о раду, знању, одговорности, моралу и институтима, док дру-

ги то у пракси спроводе. Знање (или шире: људски капитал) се због односа према њему сели од неразвијених према развијенима.

2. Неуспјешна приватизација и укупна институционализација су основни узроци деградације укупне транзиције. Практика наших реформи потврђује наш давнашњи закључак да се транзиција и институционализација као њена претпоставка реално могу спроводити само у оној мјери и оном брзином које омогућују постојећи друштвени, економски, политички, социјални, културни, етички и други ограничавајући услови.

3. Црногорска транзиција је почела прије скоро деценију и по, али не у жељеном и прокламованом реформском смјеру, него путањама које садрже већи степен рушилачког него стваралачког. То је довело до продужавања и продубљивања економске и опште друштвене кризе, у којој доминира погубна супротност на релацији богаћење – сиромашење, која детерминише све токове наше транзиције. Она резултира, поред осталог, и из несхватања једне друге антиномије глобалног и локалног карактера, која постоји на релацији протекционизам (према нама) – либерализам (рецепт за нас).

4. Негативни резултати црногорске транзиције имају високу цијену, која ће се дуго плаћати. При томе је дошло до парадокса, јер је у литератури познато да раст трансакционих трошкова служи као критеријум економског прогреса, односно преласка друштва на виши ниво развоја, што код нас није случај. Наведени парадокс се може објаснити изостанком институционалне изградње и контроле, редистрибутивним понашањем, неизграђеном својинском структуром, асиметричним информацијама, монополском рентом и сл. Одлагањем реалних институционалних промјена одлаже се економски раст и развој, као и друштвени прогрес.

5. Бројни су кочиони фактори црногорске институционализације, од којих се по свом значају издваја супротност између актуелних мотива економског понашања и потребе за изградњом задовољавајуће институционалне структуре, при чему монополски интереси гуше корпоративне и предузетничке интересе.

6. Сложеност црногорске кризе упућује на логична рјешења: умјесто реторике потребне су реалне реформе: институционализација, демократизација, приватизација, економска реформа, релативизирање подјела, повратак знању, раду, одговорности и моралу, израда конструктивне развојне стратегије на научно компетентној основи, правна држава и сигурност, здрава конкуренција и елими-

нација социјалне патологије. То је сигуран образац за привлачење страних улагања, без којих није могућ већи инвестициони импулс, који ће покренути запосленост, производњу и све остало што нам је потребно за економски раст и стабилизацију.

7. Већина наших институционалних кочница и заблуда произилази из занемаривања чињенице да привредни институти не стварају категорије новца, цијена, фактора производње и факторских доходака, него само мијењају, организују, регулишу и координишу институционалне облике у којима се реализују наведене категорије и економске активности. Зато својина концентрисана у рукама ријетких власника не може успјешно обављати своје многобројне функције. У таквом редукованом привредном систему (с ниском запослености, агрегатном тражњом и сл.) није могућа његова ефикасност, већ се она супституише специфичним зачараним кругом разних кочионих фактора и механизма, који разарају привредну супстанцу и инфраструктуру, репродукују кризу, демотивисаност и апатију.

8. Црногорска пракса мора уважити чињеницу да институти не могу бити успјешни регулатори ако дјелују парцијално, јер њихова природа захтијева комплементарност. Институционални синергизам је услов и приоритет сваког развоја.

ЛИТЕРАТУРА

1. North, D., Thomas, R. (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge.
2. Сакс, Џефри (1995), *Риночнаја економика и Росоија*, Москва, Економика.
3. Vanhanen, T. (1997), *Prospects for Democracy: A Study of 172 Countries*, London and New York, Rantledge.
4. Kuznetz, S. (1996), *Modern Economic Growth. Rate, structure and Spread*, How Haven and London, Yale University Press.
5. Норт, Д. (1997), „Институционалнине измененија: рамки анализа”, *Вопроси економики* № 3, сс. 617.
6. Csaba, L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Shange*, Edward Elgar.
7. Perez, C., Soete, L. (1988), „Catchingup in Technology”, у: Dosi et al. (eds.), *Technical Change and Economic Theory*, London and New York, Pinter.
8. Маџар, Љубомир (2000), „Алтернативе институционалног прилагођавања и стратегија економске политике”, *Економски анали* бр. 3-4, 215-41.
9. Драшковић, Веселин (2001), „Институционализација и квазиинституционализација у СРЈ”, у: *Зборник радова „Гржишна реформа привреде” са савјетовања југословенских економиста у Суботици*, *Економист* бр 3, Vol. 35, сс. 71-8.

10. Mc Auley, A. (1991), *Market Failure Versus State Failure: the Scope for Privatization in a Planned Economy*, Trento (Italy)
11. Nort, D. (1994), „*Economic Performanse through Time*”, *American Economic Review* No 3, Vol. 84.
12. Драшковић, Веселин (2002), „*Барјери на пути созданија риночних институтов в Југославији*”, *Мироваја економика и међународније одноше-нија* № 6, сс. 88-93.
13. Драшковић, Веселин (1999), „*Проблеми и деформације транзиције*”, *Економска мисао* бр. 34, сс. 221-33.
14. „*Новаја економическаја политика дља Русији*”, *Независимаја газета* од 01. 07. 1996, с. 4.
15. Klejn, Lourens (1996), „*Что ми, економисти, знаем о переходе к риночној системе?*”, у: *Реформи глазами американских и россијских ученних*, Москва, Россијскиј економическиј журнал и Фонд „За економическују грамотност”.
16. Маџар, Љубомир (1998), „*Путеви и беспућа приватизације у Југославији*”, у: *Зборник „Приватизација, финансијско тржиште и финансијске институције” са савјетовања економиста Југославије*, Економски анали тематски број, сс. 11-88.
17. North, D., Wallis, J. (1986), „*Measuring the Transactiona Sector in the American Economy*”, у: Engerman, S., Gallman, R. eds., *Long-Term Factors in American Economic Growth*, University of Chikago Press.
18. Стиглиц, Ц. (1998), „*Многообразнее инструменти, шире цели: движение к пост-Вашигтонскому консенсусу*”, *Вопроси економики* № 8, сс. 18-26.

Prof. dr Veselin DRAŠKOVIĆ

HINDERING FACTORS AND DELUSIONS OF MONTENEGRIN INSTITUTIONALIZATION

Summary

The subject of the paper is diagnosis and a critical analysis of hindering factors and delusions of Montenegrin institutionalizing. The transition has not find the right solution to crisis and to a great many challenges. It has not become an institutional innovation or even institutional adaptation but additional problems. Are caused by institutional imitation and improvization. Unsuccessful privatization and complete institutionalizing have resulted in degradation of Montenegrin transition. It was initiated fifteen years ago, but its path has often been a dead end and which was not creative but rather destructive. Enrichment-improvement relation is especially pronounced. Negative results of Montenegrin transition have a long-term negative effect. Due to delay of the real institutional changes, economic growth and development and total social progress are postponed. In this paper we recommend real reforms and institutional changes followed by democratization and privatization which will result in efficient owners as a mass phenomenon. Various monopolies are the basic obstacle on that way.